

Az ismeretlen Krúdy

Mert nem ismerjük. Mert a feketére és fehérre egyszerűsítő manicheizmus gyermekeiségeivel vagy bumfordiságával közelítjük meg. Realista volt vagy romantikus? Alomlovag vagy a társadalom összevont szemöldökü értelmezője? Lumpoló bohém, óbudai kocsmák koronázatlan királya, nocsábász és párbajhős vagy tudatos író, fegyelmezett művész, Proust magyar előfutára? Szindbád vagy Krúdy? Az utolsó dzsentri vagy a dzsentrik sír-asója? Olvasatlan, műveletlen ösztönös művész, vagy ravasz és kifinomodott stilizista? Nem folytatom, mert egyik sem volt és mindegyik volt.

Hatvanynak írta 1925-ben: „Ha valaha feltámadnék a magyar irodalom: ott kell folytatni, ahol 1918-ban abbahagytuk.” Furcsának tetsző vallomás a századforduló, a századvég nosztalgiajában révedezőtől. A lóversenyek és a kártyacsaták, az örömházak egykori lovagjától. De hát — mint az ember általában s a művész különösen — Krúdy aztán igazán nem volt „egydimenziális”. Mennyien tudják, hogy a boldogult úrfi, a kedvelt *Rezeda Kézsmér*, az *Eletem álom* szerzője 1931 márciusától kezdve szüveg folytatásban közli *A tiszaezlári Solymosi Eszter* című tényregényét a *Magyarországban*? Ki tud már valamit a tiszaezlári vérvádról, a hírhedt perről, Eötvös Károly *A nagy per-éről*, erről a *Zola J'accuse*-ével rokon, de attól nemcsak méreteiben, hanem benső tartásában is elütő, ám az emberi méltóság, a demokratikus nemzeti tudat nevében megszólaló hatalmas, háromkötetes védbeszédéről?

Kerek száz esztendővel ezelőtt, 1883 júniusában kezdődött meg Nyíregyházán a tiszaezlári vérvád ügyében a végtárgyalás. Vérvád? Tudja-e a fiatalabb olvasó, hogy az mi fán terem? A klasszikus antiszemitizmus ősi féltelmekből táplálkozó hisztériája szerint a zsidók a húsvéti pászkát keresztény gyermekek vérével készítik. Az első vérvádat Angliában emelik 1144-ben, a másodikat három év múlva Würtzburgban: a történettudomány több mint százötven vérvádemelést jegyez fel a középkorból.

(*Jean Delumeau: La peur en Occident*). E babonás hisztéria nyugatról terjedt keletre, s mintegy a tizenyolcadik század közepén kihunyott. A tiszaezlári vérvád alighanem e diestelen európai örületnek utolsó fellángolása. A vádlottak védelmét, mint láttuk, Eötvös Károly vállalta. Sikeresen. A nyíregyházi bíróság minden vádlottat felmentett. A pernek azonban országos szövegményei voltak. Parlamenti viták, sajtóhadjáratok visszhangoztak pro és kontra, antiszemita lázongások törtek ki, a magyar haladás sikrázta az emberi méltóságot megvédendő. Nekünk sokat mond, többet mint a perkorlársainak, hogy valójában koncepció perről volt szó: a vád mögött megbúvó sötét erők számtalan hamis tanút beszerveztek, és sikerült a tiszaezlári gyermeket, Scharf Móricot is „rávenniük”, hogy vallja be, apja követte el az eltűnt Solymosi Eszteren a rituális gyilkosságot. Nem volt hát könnyű dolguk Eötvösöknek. A per után sem. Az év vége felé Istóczy Gyózó, akinek sikerült bekapcsolnia az antiszemita kampányba Onody Géza szabolcsi (tiszaezlári illetőségű) képviselőt és Verhovay Gyulát, a *Függetlenség* szerkesztőjét, az elvezett per visszahatásaként megalakítja 1883 októberében az Országos Antiszemita Pártot. Tisza Kálmán kormánya kénytelen Zalában bevezetni az ostromállapotot. Igaz, a kormányt támogatja az egész magyar liberalizmus, sőt Kossuth is üzen Turinból: „En az antiszemitikus agitációt mint a 19. század embere szegyellem, mint magyar restellem, mint hazafi kárhözhatom.” Istóczy pártja a közelgő választásokon lényegében szegyetlen vereséget szenved, és gyakorlatilag néhány éven belül feloszlik, hogy azután 1920-ban alakuljon újjá a „szegedi gondolat” és az „ébredő magyarok” jegyében.

De vajon miért írta meg Solymosi Eszter regényét Krúdy, kereken ötven évvel a tiszaezlári per után? Hiszen még a villanyszámláját sem tudta kifizetni, s akkor épp az antiszemita kurzus, a hivatalosított és intézményesített zsidóellenesség idején remélt volna pénzhez jutni

egy antiszemitizmus ellen írt regényével? A Petofi Társaságba, amelynek 1913 óta tagja volt, 1923-ban már nem ment el; hiszen tudva tudta, hogy onnan 1920-ban Móri-czot és Babitsot kizárták. Inkább cigánylakodalmakra járt, ahová még a lányát is elvitte. Ime, a „ködlovag”, aki nem az árral, hanem az ár ellen úszik. Azt vélük róla, hogy ifjonti lobogásai után, a forradalmak hanyatlásakor lemondott volna a harcról. De éppen e tényregény bizonyítja, hogy ez is legenda. Igaz, *A tiszaezlári Solymosi Eszter* negyvennégy évig rejtkezett tetszhalottként a megsárgult újságpapírsírban, míg végre könyvolakban is megjelent. Így azután kiderülhetett, hogy Krúdy nem adta fel a harcot, s hogy nem csak Proust előfutára, nemcsak a modern magyar prózai mondatzene újrahangolója, nemcsak a szürrealizmus előfutára, nemcsak formák bontója, de teremője is: többek között a manapság annyira uralkodó tényregényé.

Krúdy Nyíregyházán született, és gyermekkori emlékei közé tartozott a tiszaezlári per. De ez indítéknak kevés a regény megírásához. A könyvhöz írt egyik előszavában így vall: „Tudták már Szabolcs vármegyében is abban az időben, hogy a vérvád alaptalan, gonosz kitalálás, hiszen éppen a vármegye mondotta ki már egy határozatában és az országgyűléshez intézett feliratában 1793-ban, tehát csaknem századvével a tiszaezlári per előtt, hogy a vérvád, amellyel a zsidókat hében-korban üldözöbe vesszük: gonosz abszurdum, amelynek senki se adjon hitelt, s amely rágalom ellen az országgyűlésnek kell törvényt hozni. Hogyan eshetett, hogy alig száz esztendő múlva éppen ebben a felvilágosodott Szabolcs vármegyében, Kossuth Lajos veressipkásainak megyéjében bukkant fel a vérvád meséje olyan megdöbbentő valóságossággal, hogy még e vármegye urai is nyíltan hangoztatták annak lehetőségét? Eötvös Károly nem ismerhette a tiszaezlári per előzményeit, úgynevezett „kulisszatitkait”, mert dunántúli ember volt. Eppen abból a szempontból íródtak ezek az itt-ott regényesnek is látszó feljegyzések, hogy sok, eddig ismeretlen és érthetetlen dolgok magyarázatnak ve-

lünk, s így ötven esztendő távlatából kiegészítsük Eötvös Károly írói munkának is elsőrendű ügyvédi emlékiratát.” Világos: Krúdy a védelem tanújaként jelentkezik a félvévszázados pörben. És, nyilván, az uralkodó antiszemitizmus ellen emelt vád tanújaként 1931-ben. Egy másik előszavában így ír: „Egy egész világ mozdult meg ötven esztendő előtt, hogy a hazugság ellen szót emeljen, és az igazságot üvöltösn. Milliós és millió zsidóknak omlik ki vére ártatlanul, ha kiderül, hogy Solymosi Eszter ezen a tavaszi napon az eszlári zsidók tették el láb alól. Nincs irgalom se ezen a földön, se a masvilágban a szűz gyilkosainak. — Ez volt az eszlári pör, amelynek emlékéül ezek a feljegyzések készültek.”

Es a bohém Krúdy mindenek utánanyomoz, hogy jobban azt Truman Capote sem teszi a *Hidegvérrrel*-ben. Mindennek utánanéz, mindent tud: miért s hogyan ugatják a falusi kutyák a mészáros; milyenek voltak az eszlári tragédia idején a zsidó-betyárok Szabolcsban, vagyis a mózeshitű szegénylegények; kinél szállt meg Eötvös Nyíregyházán a per idején; miféle szerzet volt Onody vagy Verhovay; a Solymosi leánya gazdája, Hurainé; mit adott a pesti Nemzetiben, amikor kihirdették a per ítéleteit (a *III. Richardot*); hogyan szédítették meg apja ellen vallani Scharf Móricot; miként tudósította hitelesen és tárgyyszerűen Tóth Béla a tárgyalásról a magyar közvéleményt; hogyan öltöztek, mit ittak-ettek, mit olvastak, mint gondolkodtak a táblabírói Magyarország maradi urai és a törpe dzsentrik, akik nevében Margitay Dezső röplapot írt *A dzsentri marad* címmel; tudja, hogy az ismeretlenül, nesztelenül falukon áthaladó zsidókat „vadlibáknak” nevezik Szabolcsban; és tudja, milyen a Tisza éjfélkor, hogyan borulnak „a fűzek gyengéden a folyóra, miután az lábaikat csókolgatja.” Csak azt ne higgyük, hogy *A tiszaezlári Solymosi Eszter* afféle kolportázs-iromány, összezsapott, fércelt zsurnalizmus. Krúdy-mű a javából, olyan lírai prózában megírva, mint a legismertebb remekművei: „A Tisza ringatta bölcsőjében a gyermekded holdvilágot, a leányka arcát meresztette a hold felé,

amely lejött a Tiszára, hogy benne megfürödjön.” Prózánk legjobb portréi közé tartozik, amit Péczeli Kálmán törvénytudós írta meg, s koncepció per spiritus rektoráról. Vagy amit Vay György csendbíró, aki mintha egy Jókai-regényből lépne ki, de inkább mintha egy Móricz-regénybe lépne be: mert arra, Móricz felé is Krúdyt át visz az út, el egészen Veres Péterig, a sült-realizmusig. Azután itt van még Puczér József, a kontar szerkesztő, aki valósággal egy Krúdy-regényből lép át ebbe a tényregénybe, méghozzá a *Valakit elvisz az ördögből*, ahol Puczárnak hívják.

A tényregény elé, a hírlapban megjelent előzetesében, Krúdy azt nyilatkozta: „egy nagy emberi igazságtalanságot kell jótánni”. De hiszen az 1883-ban már jótánni kellett. Csakhogy Krúdy a korabeli antiszemitizmus igazságtalanságaira gondolt, amikor tényregényét írta. Az ügyet átvilágító diagnózis csak féligazságot hordozó körisme ugyan, már fiatalkorában azt írta nyírségi figuráiról: a „múltban élnék”. Nos, mit jelent a múltban élni? Erre már Bibó Istvánál találjuk meg a választ, aki *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után (1947)* című, a *Válaszban* megjelent tanulmányában írja: „Azt pedig irreális lett volna elképzelni, hogy az állampolgársági egyenlőség elveinek a zsidókkal szemben való áttörésével komoly erővel szembe forduljon egy ország, melynek vezetőrétege az állampolgári egyenlőséget a saját népevel szemben sohasem vette komolyan, s melynek értelmisége, polgársága és középosztálya — keresztény és zsidó egyaránt — idestova száz éve asszisztált túlnyomó részben passzív módon olyan kormányzati rendszereknek, melyek az állampolgársági egyenlőséget elvben vallották, de komolyan nem vették.” Krúdy tényregénye ennek az állapotnak az irodalmi röntgenképe. A Hold láthatatlan arca, mely hirtelen feltűnik a homályból, és az igazság fényével sugározza az utókor számára a nagy magányos, a társtalan ködlovag demokratikus radikalizmusának történet humanizmusát.